

Geliş Tarihi: 27.07.2020
Kabul Tarihi: 07.09.2020

AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE BASİT CÜMLENİN YÜKLEME GÖRE ŞEKİLLENEN YAPISAL-MANTIKSAL TİPLERİ ¹

Sebine ABİD*

ÖZET

Azerbaycan Türkçesi, Oğuz Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ve bu saha içinde gelişen yazı diline verilen addır. Eski Oğuz Türkçesinin bütün dil ve söz dizimsel özelliklerini kendinde barındırır. Oğuz Türkçesinin eski bir kolu olan Azerbaycan Türkçesi cümle yapısı bakımından basit ve birleşik cümlelerden oluşur. Azerbaycan Türkçesinde basit cümle kendi içinde iki gruba ayrılır: Çift içerikli basit cümleler ve tek içerikli basit cümleler. Azerbaycan Türkçesinde çift içerikli ve tek içerikli basit cümlelerin birkaç yapısal-mantıksal tipi bulunmaktadır. Çift içerikli basit cümleler özneli çift içerikli basit cümleler ve öznesiz çift içerikli basit cümlelere ayrılır. Azerbaycan Türkçesinde tek içerikli basit cümleler yapısal-mantıksal tipleri itibarıyla yükleme göre şekillenen tek içerikli basit cümleler ve özneye göre şekillenen tek içerikli basit cümlelerden oluşur. Azerbaycan Türkçesinde yükleme göre şekillenen tek içerikli cümleler: Belirsiz özneli cümle; genel özneli cümle; öznesiz cümle; özneye göre şekillenen tek içerikli cümleler: Adlık cümle, söz-cümleye ayrılır. Çalışmada Azerbaycan Türkçesindeki basit cümlenin yükleme göre şekillenen tek içerikli tipleri yapısal-mantıksal yöntemle belirlenmeye çalışılmış ve çeşitli edebî eserlerden örnekler verilerek sınıflandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, basit cümle, yükleme şekillenen, yapısal, mantıksal, tipler

STRUCTURAL-LOGICAL TYPES OF SIMPLE CLAUSE FORMED ACCORDING TO VERB IN AZERBAIJAN TURKISH

ABSTRACT

Azerbaijani Turkish is the name given to the writing language that is located and developed in the eastern area of Oghuz Turkish. It contains all the language and syntax features of old Oghuz Turkish. Azerbaijani Turkish, an old branch of Oghuz Turkish, consists of simple and unified clauses in terms of clause structure. In Azerbaijani Turkish, a simple clause is divided into two groups: Simple Clauses with double content and simple clauses with a single content.

¹ Bu çalışma, 20-23.03.2018 tarihlerinde I.Uluslararası Bahtiyar Vahapzade Azerbaycan Kültürü, Tarihi ve Edebiyatı Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. sebine-abid@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2502-7691>

In Azerbaijani Turkish, there are several structural-logical types of simple clauses with a double and single content. Simple clauses with double content are divided into simple clauses with double content with the subject and simple clauses with double content without the subject. In Azerbaijani Turkish, simple clauses with one content consist of the ones, which are formed according to the verb in terms of their structural-logical types, and the ones, which are formed according to the subject. Clauses with one content shaped according to the verb in Azerbaijani Turkish are separated as follows: Clause with the indefinite subject; Clause with the general subject; Clause without the subject. The clauses with one content shaped according to the subject are also separated as follows: Noun-clause and Word-clause. In the study, the types of simple clauses with single content formed according to the verb in Azerbaijani Turkish were tried to be determined by the structural-logical method and classified by giving examples from various literary works.

Keywords: Azerbaijani Turkish, simple clause, verb-formed, structural, logical, types

GİRİŞ

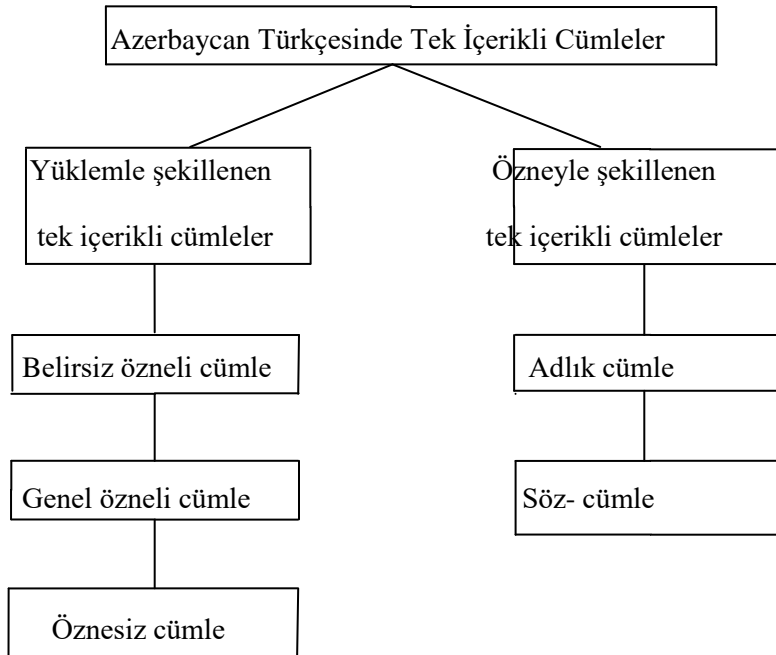
Basit cümleler (Sadə cümlələr), cümlenin yapısal türünden biri olan ve tek cümleyle oluşan cümlelerdir (Seyidov-Esedova, 2010: 115). Dilcilikte basit cümlenin gelişimiyle ilgili uzun zaman hâkim olan düşünce önce çift içerikli cümlelerin oluşmasıdır: Önceden cümle yapısında her iki esas öge bulunmuştur. Sonra farklı sebepler yüzünden esas öğelerden birinin düşmesi sonucunda tek içerikli cümleler ortaya çıkmıştır. Söz konusu araştırmalar doğrultusunda öznesiz cümlelerin sonraları özneli cümle çerçevesi içinde gelişme gösterdiği ihtimali vardır (Veliyev, 2005: 149). Tek içerikli cümleler, cümlede esas öğelerden birinin şeklen bulunmadığı veya tasavvur edilemediği cümlelerdir. Tek içerikli cümlelerde hükümün her iki ögesi kendini ayrı ayrı gösterememektedir. Tek içerikli cümlelerin öğeleri şeklen bulunmasa da mantıksal hükme özgü öğeler kullanılır. Tek içerikli cümlelerde *subje*² aynı zamanda *predikat*³ oluşturur. “Artık səhərdir.” cümlesinde *səhərdir* şekil olarak yüklemden ibarettir. Fakat bu cümlede subje vardır. Hakkında konuşulan eşya bu cümlelerde bulunur (Cavadov vd.,1963:6). Cümleyi oluştururken esas öğelerden olan öznenin cümlede bulunup bulunmaması yüklem kadar önemli değildir. Bazı basit cümle türleri öznesiz de oluşabilir. Cümlede şeklen bulunmayan veya saklı tutulan özne, yüklemdeki şahıs göstericileriyle açığa çıkarılır. Bu bakımdan basit cümlenin türlerini açıklarken özne terimi değil şahıs teriminin kullanılması gerekir (Seyidov-Esedova, 2010: 116). Azerbaycan dilciliğinde tek içerikli cümlelerin araştırılmasına 1940-50'li yıllardan sonra başlanılmıştır. Azerbaycan Türkçesiyle ilgili ortaokul ve liseler için yazılmış gramer kitaplarında (1950 yılına kadarki baskılarda) tek içerikli cümle terimi kullanılmamıştır. Bunun yerine şahsa göre basit cümlenin türleri başlığı altında; belirli özneli, belirsiz özneli ve genel özneli cümleler gösterilmiştir (Memmedov 1971: 348). 1938 yılından 1949 yılına kadar gramer kitaplarında öznesiz cümlelerden bahsedilmemiştir. Öznesiz cümleler tek içerikli basit cümleler sırasında gösterilmemiştir. 1951 yılından itibaren gramer kitaplarında öznesiz cümleler tek içerikli basit cümlenin belli bir tipi olarak ele alınmıştır (Cavadov vd.,1963: 13-14). Cahangirov, tek içerikli (tekterkibli) cümleler terimine karşı çıkararak bu terim yerine *üzvlenmeyen cümleler* terimini kullanarak esas öğelerden birinin bulunduğu

² Subje - Hükme ait nesne; Mantıksal özne (İDTL,1989)

³ Predikat- Hükümde subje hakkında anlatılan bilgi; Mantıksal yüklem (İDTL,1989)

cümleleri tek içerikli kavramına ait olduğu hâlde genel ögelerine ayrılmayan, yani görünürde hiçbir ögeye, esas ögelere de ayrılmayan veya bu durumdan dolayı noksanlık da hissedilmeyen cümleleri *üzvlenmeyen cümleler* olarak göstermiştir (Cavadov vd., 1963: 17). Kononov, tek içerikli cümlelerin türlerini 1.Öznesiz cümle; 2.Genel özneli cümle; 3. Belirsiz özneli cümle; 4.Vokatif cümle; 5.Öznel (Nomibatif) cümle şeklinde sınıflandırır (1956: 506). Baskakov, tek içerikli cümleleri ikiye ayırır: Fiille oluşan tek içerikli cümleler; isimle oluşan tek içerikli cümleler. Fiille oluşan tek içerikli cümleler kendi içinde iki türe ayrılır. Subjeli fiille oluşan cümlelere belirli özneli ve belirsiz özneli cümleler dâhil edilir. Subjesiz fiille oluşan cümlelere öznesiz cümle girer. İsimle oluşan tek içerikli cümlelerin şu türleri vardır. 1. Öznel cümle; 2. Modal cümle (Baskakov, 1984: 3). Budakova, tek içerikli cümlelerin beş türünü gösterir: 1.Öznesiz cümle; 2. Genel özneli; 3. Belirsiz özneli; 4. Adlık; 5. Söz- cümle (1963: 123). Seyidov-Esedova, tek içerikli cümleleri, basit cümlelerin şahsa göre türleri terimiyle açıklayarak şahıslı cümleler ve şahıssız cümleler olmak üzere iki başlıkta gösterir: Şahıslı cümleler: 1.Belirli özneli cümleler; 2.Belirsiz özneli cümleler; 3.Genel özneli cümleler şeklinde alt başlıklara ayrılmış; Şahıssız cümleler ayrı başlık altında gösterilmiştir (2010: 117). Dmitriyev, tek içerikli cümlelerin belirsiz özneli cümle türünü öznesiz cümleye dâhil eder (1948: 237). Geribli, çift içerikli ve tek içerikli cümleleri basit cümlelerin şahsa göre türleri başlığı altında gösterir. Şahıs bulunan (özne ve yüklemden oluşan) cümleler çift içerikli, esas ögelerden birinin bulunmamasıyla şekillenen cümleler ise tek içerikli cümlelerdir (2009: 301). Memmedov'a göre tek içerikli basit cümle türlerinin kendine özgü şekillenme özellikleri bulunur. Bu şekillenme ya yüklem ya özne ya da kelime gruplarına göre gerçekleşir. Yükleme göre şekillenen tek içerikli basit cümlelere belirli özneli, belirsiz özneli, genel özneli ve öznesiz cümleler dâhil edilir (1971: 349). Veliyev'e göre Azerbaycan Türkçesinde tek içerikli cümleler aşağıdaki şekilde sınıflandırılır (2005:149).

Şema 1.

Efendiyev, basit cümleleri çift içerikli ve tek içerikli olmak üzere ikiye ayırır ve gramer yapıları bakımından tek içerikli cümleler grubuna şu cümle tiplerinin ait olduğunu gösterir: 1) Tek içerikli belirli özneli cümle; 2) Belirsiz özneli cümle; 3) Genel özneli cümle; 4) Öznesiz

cümle; 5) Adlık cümle; 6) Söz-cümle; 7) Kısa tek içerikli basit cümle; 8) Geniş tek içerikli basit cümle; 9) Tam tek içerikli basit cümle. Bundan başka Efendiyev, Azerbaycan Türkçesinde tek içerikli cümleleri üç büyük gruba ayırır. Yükleme göre şekillenen, özneye göre şekillenen, tam bütüne göre şekillenen tek içerikli cümleler. Yükleme göre şekillenen tek içerikli cümlelere; belirli özneli, belirsiz özneli, genel özneli, öznesiz cümleler; özneye göre şekillenen tek içerikli cümlelere adlık cümleler; kendi tam bütününe göre şekillenen tek içerikli cümlelere söz-cümle aittir (Şireliyev-Hüseynov, 1959: 267). A.İbrahimov, Türkmen Türkçesi için tek içerikli cümleleri üç türe ayırarak gösterir: 1.Öznesiz cümle; 2.Belirsiz Özneli cümle; 3.İsim cümle. Demek ki İbrahimov, tek içerikli cümlelerin genel özneli ve söz-cümle türünü ayrı başlık altında ele almamıştır. Genel özneli cümleleri belirsiz özneli cümleler içinde göstermiştir (1958: 7). Azerbaycan Türkçesinde tek içerikli cümleler kavramsal ve anlamsal bakımdan eksiltili cümlelerden farklılık gösterir. Tek içerikli cümleler ve eksiltili cümleler iki esas ögeden (özne veya yüklem) biriyle oluşur. Tek içerikli cümlelerde kullanılmayan öge genel düşünceyi ifade etmek için engel oluşturmaz. Fakat eksiltili cümlelerde öne sürülen anlam, kavramayı zorlaştırır. Eksiltili cümlelerde kullanılmayan ögenin önce ve sonraki cümlelerden bulunup yeniden cümleye getirilmesi esas süreci oluşturur (Cavadov vd., 1963: 7).

BELİRLİ ÖZNELİ CÜMLE (MÜƏYYƏN ŞƏXSLİ CÜMLƏ)

Belirli özneli cümleler genellikle çift içeriklidir. Fakat tek içerikli de olabilir. Belirli özneli cümleler yüklemi oluşturan fiilin birinci ve ikinci şahıs çekiminde olduğu durumlarda ve belli şahıslara vurgu yapıldığında tek içerikli olur (Cavadov vd., 1963: 22).

Yuxumda özümü bir qaranlıq yerdə gördüm (Yx).

Söylədiklərinizi təsdiq edirəm (Gnq).

Ancaq daha sizə əziyyət vermək istəmirəm (S.D.).

Avtobusa çata bilmədim (S.A.).

Belirli özneli cümlelerde özne bağımsız bir kelime şeklinde bulunmaz. Cümlenin subjesi ya birinci ve ikinci şahıs ekleriyle (tekil ve çoğul), ya da cümlenin genel konusuna bakılarak belirlenir. Bu bakımdan yükleme göre şekillenen bu tip tek içerikli basit cümleler belirli özneli cümleler olarak kabul edilir. Bu tip cümlelerin yüklemi fiil veya isimlerle ifade edilir. *Oxudum; oxudun; oxudu; oxuduq; oxudunuz; oxudular; müəlliməm; müəllimsən; müəllimdir; müəllimik, müəllimsiniz, müəllimdirlər; Goyun gedim, çırag gətirim; Məndən nigaran qalmayın; Sabah bizə gəlin* (İ.Efendiyev) (Memmedov, 1971: 350).

“*Subje predikat subje*” yapısındaki cümlelerin yüklemine getirilen morphem eklemeye kadar uzun bir gelişme süreci geçirmiştir. Dolayısıyla yüklem görevindeki kelimenin şahıs ekiyle kullanılmasının ikinci aşaması başlamış ve bu da dilin değerler dizininin gelişme seyrine uygun olarak ek subjenin ifadesi olan sözlüksel morfemin morfolojik düzeye dönüşmesiyle tamamlanmıştır. Tarihsel süreç içinde eski yazılı eserlerde kullanılmış olan belirli özneli cümle yapılarına rastlamak mümkündür. *Əyalımsan, bənim sən, həm canımsan/ Cığarimsən, damarım, həm ganımsan* (Dastanı Ahmet Harami); *Çələbim, dilim, canımsən...* (Hatayi); *Eşgə düşdün* (Fuzuli); *Mərə, sən səni bilirsən...* (Dede Korkut destanı) (Caferov, 1990: 319-320).

Geribli, belirli özneli cümleleri çift içerikli cümleler olarak gösterir. Cümlelerin gramatikal temeli olan özne ve yüklem, cümlelerin iki kutbunu oluşturur ve esas düşünce bu öğeler yoluyla ifade edilir. Her iki esas ögenin (özne ve yüklem) bulunmasıyla kurulan basit cümleler belirli özneli veya çift içerikli cümlelerdir: *Zəng çalındı. Evin qapısı şiddətlə döyüldü.* Öznesi men, sen, biz, siz kelimelerinden oluşan cümlelerde söz konusu zamirler kullanılmaz. Bu tip cümleler de özneli cümleler olarak kabul edilir ve özneye yüklemdeki şahıs ekleriyle gönderme yapılarak önceki duruma getirilebilir. *Dünən toya getmişdik; Biz dünən toya getmişdik* (Geribli 2009: 302). Belirli özneli cümleler, cümlede şeklen bulunmayan öznenin kolay tasavvur edilmesi ve cümleyle sık bağlantılı olması bakımından diğer tek içerikli cümlelerden farklılık gösterir (Cavadov vd.,1963: 23).

Belirli özneli cümleler ikiye ayrılır:

1. Özneli belirli özneli cümleler. Özneli belirli özneli cümlelerin özneleri her üç şahsın tekil ve çoğuluyla kullanılabilir: *Mən yazıram; Sən yazırsan; O yazır; Biz yazırıq; Siz yazırsınız; Onlar yazırlar.*

2. Öznesiz belirli özneli cümleler. Öznesiz belirli özneli cümlelerde şeklen yer almayan özne, yükleme getirilen her üç şahsın tekil ve çoğuluyla açığa çıkarılır: *Məktub yazıram; Məktub yazırsan; Məktub yazır; Məktub yazırıq; Məktub yazırsınız; Məktub yazırlar* (Seyidov-Esedova, 2010: 118).

Tek içerikli belirli özneli cümlelerin yüklemeleri ancak birinci ve ikinci şahıs ekleriyle kullanılan isimler ve şahıs ekleri alabilen fiilin bütün çekimlerinde kullanılabilir. Bu cümle tipi, konusunun kapsama alanına ve gramatikal yapısına göre üçüncü şahıs şekilleriyle oluşamaz. Bu durum, üçüncü şahsın yapısında belirsizlik kavramının var olmasından dolayıdır. Fiil şekilleri ve isimlerle ifade edilen yüklemeleri üçüncü şahısta ve fiilin emir şeklinin ikinci tekil şahsında bulunan tek içerikli belirli özneli cümleleri hiçbir özel gösterici olmadan da cümlelerin genel konusuna bakılarak açığa çıkarmak mümkündür: *Oxudu; Tələbədir.* Bu cümlelerde kullanılmayan özneye yüklem aracılığıyla göndermede bulunulmuştur. Dolayısıyla cümlede şeklen bulunmayan özneyi (subjeyi) kolaylıkla düşüncede geri getirmek mümkündür. Bundan başka Memmedov'a göre yüklem yoluyla öznesi kolaylıkla tasavvur edilebilen bütün cümleler, tek içerikli belirli özneli cümleler olarak kabul edilmelidir. Çünkü *Aldım, aldın, aldı; müəlliməm, müəllimsən, müəllimdir; getdim, get, getsin.* gibi cümlelerde öznenin yüklemdeki göstericilerle yansıtılması gramatikal bakımdan hiçbir farklılığa yol açmaz (Memmedov, 1971: 350- 351).

BELİRSİZ ÖZNELİ CÜMLE (GEYRİ-MÜƏYYƏN ŞƏXSLİ CÜMLƏ)

Terim olarak belirsiz özne, bazı cümlelerde öznelerin görünmezlik veya belirsizlik durumudur (2007: 39). Zülfikâr, belirsiz öznenin fiillerin türüyle (etken, edilgen, geçişli, geçişsiz) ilgili bir durum olduğunu açıklar (2011: 44). Özmen, belirsiz özneyi cümlede şeklen görünmeyen veya görünmüyor etkisi bırakan bir özne türü olarak tanımlar (2010: 337). Belirsiz özne, yüklemi üçüncü şahıs çekiminde olan fiillerin belirsiz durumdaki özneleridir (Hatiboğlu, 1972: 117).

Tek içerikli basit cümlenin yükleme göre şekillenen türleri arasında belirli özneli cümle türü daha önce ortaya çıkmıştır. XIV. yüzyıla kadar belirli özneli cümleye göre daha sınırlı şekilde kullanılan belirsiz özneli cümlenin bu yüzyıldan itibaren örnekleri yaygın şekilde görülebilir (Meherremova, 1962: 123). Karahan ise eski Türk yazıtlarından Göktürkçe metinlerde belirsiz özneli cümlelerin kullanıldığını ve söz konusu cümle yapılarının yüklemdeki çokluk göstericisiyle değil bağlam yoluyla ortaya çıkmış olduğunu gösterir. Göktürkçede belirsiz özneli cümlelerin bağlam yoluyla ortaya çıkmasına sebep, öznenin çoğul durumda olup olmamasının yükleme belli olmaması ve çekimli fiillerin çokluk eki almamasıdır. Türkçede çoğul III. şahsın göstericisi yalnız *-lar* eki değildir, yüklemi fiille oluşan cümlelerde çoğul eki almayan fiiller de çoğul bir özneye göndermede bulunabilir: *Kangım kagan ança ilig törüg kazganıp uça barmış. Kangım kaganka başlayu Baz kaganıg balbal tikmiş* (2011: 125:126). Malov, eski yazılı anıtlardan “*Fal Kitabı*”nda tespit ettiği belirsiz özneli cümleleri şu örneklerle göstermiştir. 1.*Kidizig subda sukumiş (Keçeyi suya koymuşlar)*; 2.*Tagug tertçi kişmiş (Atın ayaklarını doğru bağlamamışlar)* (1951: 80-92). Dede Korkut destanlarında öznesiz cümle ve belirli özneli cümlelerden farklı gelişme süreci geçiren tam şekillenmiş belirsiz özneli cümleleri görmek mümkündür. *Beyrege dayalar kaftan geyürüp tonatdılar* (D.K.45); *Kara koyun yahnısından önine getürdiler* (D.K.4); *Katar katar kızıl develerini yetdiler* (D.K.15) (Abid, 2014: 36).

Belirsiz özneli cümleler, hakkında konuşulan iş, hareket belli bir şahsa ait olmayan ve subjesi her zaman belirsiz olan cümlelerdir. Bu cümleler yükleme üçüncü çoğul şahıs belirsizlik kavramı bildiren *-lar, -ler* ekleri getirilerek gerçekleşir. Yüklem üçüncü şahısla oluşması, genel özneli ve öznesiz cümlelere de özgü bir özelliktir. Bu benzerlikten dolayı belirsiz özneli basit cümlelerin bazı özelliklerini göz önünde bulundurarak karıştırmamak gerekir. Belirsiz özneli cümlelerde işin kim tarafından gerçekleştirildiğini konuşan kendisi bilmesede işin sonucunu bilir. Bu bakımdan bu tür cümlelerde konuşmacı işin kendisiyle değil sonucuyla ilgilenir. Belirsiz özneli cümlelerin bir kısmında *elə bil, elə bil ki, sanki, deyəsan, guya ki* gibi kelimeler kullanılır ve böyle cümlelerde işi yapan belirsiz değil belirsiz- gerçek olur: *Sanki (elə bil, deyəsan) Qəmərın başına bir vedrə gaynar su tökdülər. Səfərin üstündən sanki ağır bir yük götürdülər.*

Yüklemdeki şahıs ekine göre şekillenen belirsiz özneli cümlelerde özne olarak *onlar* kelimesi getirilebilir. Fakat belli bir anlam ifade etmediğinden bu kelimenin getirilmesi uygun değildir: *Onu nahaq yerə gözdən salıblar* (Belirsiz özneli cümle); *Onlar onu nahaq yerə gözdən salıblar* (Çift içerikli cümle) (Geribli, 2009: 304). Akerson, yükleme *-lar* ekinin getirilmesiyle kurulan (*Kapıyı açtılar*) cümlelerin belirsiz üçüncü çoğul şahsa gönderme yaptığını ve işin kim tarafından gerçekleştirildiğinin konuşmacıyı ilgilendirmedikini ve esas gayenin konuşma alanıyla bağlı olduğunu gösterir (2000: 134). Belirsiz özneli cümlelerin en önemli özelliği işi gerçekleştiren kişinin sanki gizli tutulması ve kendini göstermeyip belirsizleştirilmesidir. Bu cümlelerde esas koşul eylemi gerçekleştiren şahsın belirsiz durumda olmasıdır (Veliyev, 2005: 164). Cümlenin esas öğelerinden biri olan özne, kimi zaman bağımsız kelimelerle, kimi zaman da yüklemdeki göstericilerle ifade edildiği için mantıksal subje cümlede yer almayabilir. Yüklemdeki göstericilerle açığa çıkarılabilen özneli cümleye bağımsız şekilde yeniden dâhil etmek mümkündür. Fakat buna gerek duyulmadığı için cümleden çıkarılır (Mehmedoğlu, 2006: 20).

Belirsiz özneli cümlelerin yüklemün üçüncü çoğul şahısla ifadesi en çok insan faaliyetiyle ilgili fiillerle oluşur: *Dərimizə saman təpərlər; Dədəmizi dalımıza sarıyarlar*. Bu cümlelerde yüklem soru sorup gerçek şahsı ortaya çıkarmak mümkün değildir. Belirsiz özneli cümlelerde konuşmacıyı işin kendisi ilgilendirir. Çoğu zaman işi kimin gerçekleştirdiği konuşmacıya da belirsizdir. Yani konuşmacıya işi gerçekleştiren malum olmadığında konuşmacıyı ve dinleyiciyi işin kim tarafından yapıldığı ilgilendirmeyip sonuca dikkat çekilir. Bu durumda düşünceyi ifade etmek için en iyi yöntem, üçüncü çoğul şahsı kullanmaktır. Özellikle üçüncü şahıs, yapısı itibarıyla birinci ve ikinci şahıslara göre daha geniş kavram alanına sahip olup hem canlı hem de cansız varlıkları içerdiği için genele yönelik düşünceyi paylaşmayı kolaylaştırır.

Belirsiz özneli cümlelerde gramatikal özne bulunmasa da konuşmacı, dinleyici ve hakkında konuşulan gramatikal şahıs bellidir. *Subje*, yani işi gerçekleştiren, *obje*, üzerinde işin gerçekleştiği eşya ise belirsizdir. Bu daha çok cümlede yer alan belirsizlik zamirlerinden birinin kullanıldığı (kimi, kimise, biri, birisi, her kim, heç kim, ne ise, heç biri, her biri vb.) durumlarda görülür (Cavadov vd.,1963: 29-32). Belirsiz özneli cümleler, dikkatin işi gerçekleştirende olmayıp harekete ve olaya yöneldiğinde, işi gerçekleştirenin veya eşyanın gösterilmesi konuşmacı ve dinleyiciye gereksiz olduğu durumlarda kullanılır. Belirsiz özneli cümleler şu durumlarda kullanılır.

1. İş gerçekleştiren konuşmacıya ve dinleyiciye belli değildir: *Bu yaxınlarda məni bir yerə çağırmışdılar* (N.Vezirov); *Elə bu vaxt Kərimovu rayonda işdən götürüb göndərdilər kəndə* (S. Rehimov).

2. İş gerçekleştiren konuşmacıya bellidir: *Məni çağırırlar, Qəmə* (S. Rehman).

3. İş gerçekleştiren hem konuşmacıya, hem dinleyiciye bellidir: *Bizlərdə qonağa çox hörmət edirlər, qulluğunda dururlar* (Zülfügarlı, 2009: 259- 260). Belirsiz özneli cümlelerin yüklemi çeşitli zaman şekilleriyle ifade edilebilir: *Üçüncü kərə qapını tagg-tagla döydülər...* (M.İbrahimov); *Şəhərdə axır çərşənbələri bayram edirdilər* (M.İbrahimov). Belirsiz özneli cümleler, yüklemi edilgen çatıyla ifade olunan cümlelerle ilişkilendirilir. Bu tip cümlelerin her ikisinde de belirsizlik kavramı vardır. Bu cümleler arasındaki benzerlik yalnız şekil itibarıyla. Çünkü yüklemi edilgen fiille ifade olunan cümlelerde obje subjenin yerine kullanılsa da belirsiz özneli cümlelerde obje subjenin yerine geçemeyip belirtili nesne olarak kullanılır. *Deyirlər ki, Rusiyada padşah govuldu* (yüklemi meçhul fiille); *Deyirlər ki, Rusiyada padşahı govdu*lar (M.İbrahimov). (yüklemi belirsiz özneli göstericiyle) (Memmedov, 1971: 353). Edilgen cümlelerde belirsizlik fiilin türüyle ilgilidir. Edilgen çatılı fiillerle subje kullanılmaz. Etken çatıdaki fiillerin ise belirsizliği fiilin çoğul durumda kullanılmasıyla ortaya çıkar. Genel anlamda işi gerçekleştiren şahsın veya eşyanın birden fazla miktarını bildirmek için *-lar, -ler* eki getirilir. Bu ekin getirildiği isimlerin miktarı birden sonsuza kadar olur, yani böyle isimlerin miktarı belirsizdir. İş gerçekleştiren şahsın sayısının çokluğu onun belirlilikten uzaklaşmasına neden olur. Bu bakımdan belirsiz özneli cümleler, işi gerçekleştiren şahsın sayısının çok olduğu cümlelerdir. Bu tip cümlelerde işi yapan sayıca çok olduğu için belirsizdir. Belirsiz özneli cümlelerin subjesi, bir veya birkaç belirsiz özneli şahıslar olabilir. Belirsiz özneli cümlelerin subjesi, esas itibarıyla hakkında konuşulan şahıstır. Bazı durumlarda ise subje, konuşmacının kendisi de olabilir (Cavadov vd., 1963: 33-34).

GENEL ÖZNELİ CÜMLE (ÜMUMİ ŞƏXSLİ CÜMLƏ)

Genel özneli cümlelerin yüklemi, bir şahsa göre şekillenir fakat düşünce aynı şahsa ait olmayıp genele yöneltilir. Genel özneli cümleler, yükleme birinci tekil ve çoğul şahıs, ikinci tekil şahıs ve üçüncü tekil ve çoğul şahıs eki getirilerek teşkil edilir (Seyidov-Esedova, 2010: 124).

Bar verən ağacı kəsməzlər (Ata sözü);

Altını görmədiyın gəbdən su içmə (Ata sözü);

Baltanı dıbdən vurmazlar (Ata sözü).

Memmedov'a göre genel özneli cümlelerin yüklemi, yalnız fiillerle kullanılır. Yükleme göre şekillenen tek içerikli genel özneli cümlelerin yüklemi, ya belirsiz gelecek zamanın ikinci tekil ve üçüncü çoğul şahısıyla, ya da fiilin emir şeklinin birinci ve ikinci tekil şahısıyla oluşur: *Toyda zurna, nağara çalarlar* (Ata sözü); *Hər guyunun suyunu içməzlər* (Ata sözü); *Barlı ağaca daş atarlar* (Ata sözü); *Nə əkərsən, onu biçərsən* (Ata sözü) (Memmedov, 1971: 354).

Genel özneli cümlelerde özne genel şekilde tasavvur edilir. Genel özneli cümleler, herkes tarafından kabul edilmiş, bir genel kaide şeklini almış yargıyla ifade edilir. Bu tür cümleler, çoğu zaman ata sözleri, hikmetli sözler, kalıplaşmış deyimlerden oluşur: *Sözün doğrusunu zarafatda deyərlər* (Ata sözü); *Bu günün işini sabaha qoyma* (Ata sözü); *Cücəni payızda sayarlar* (Ata sözü). Bu tip cümleler bütün şahısları (tekil veya çoğul olsun) aynı oranda kapsar (Abdullayev vd., 2007: 242). Genel kavram ifade eden kelimelerle genel özneli cümleler arasındaki yakınlığa göre tek içerikli özneli cümleler çift içerikli cümlelere dönüşebilir. *Adam* kelimesi, genel kavram bildirdiğine göre genel özneli cümlelerin *sen* öznesine karşılık gelir. Özne durumuna geçen *adam* kelimesi, genel özneli cümleyi çift içerikli cümleye dönüştürür. *İki eşit, bir danış* (Ata sözü); *Ağır otur, batman gəl* (Ata sözü). Bu cümleler genel öznelidir ve gramatikal öznesi de bulunmaz. Fakat işi yapan bellidir. Cümlenin yapısına göre işi yapan ikinci tekil şahıstır. Bu cümlelerde işi yapan genelleşmiş *sen* kelimesinde bütünleşmiştir. Bu şahıs zamirinin yerine genel kavram ifade eden ve *sen* kelimesine karşılık gelen *adam* kelimesi getirilince cümlenin yapısı değişir ve tek içerikli cümle yerine çift içerikli cümle ortaya çıkar: *Adam iki eşidər, bir danışar* (Ata sözü); *Adam ağır oturur, batman gələr* (Ata sözü) (Cavadov vd., 1963:41-42). Öznesi genellik bildiren cümlelerle, genel özneli cümleleri karıştırmamak gerekir. Öznesi genellik bildiren cümlelerde bağımsız özne kullanılsa da genel özneli cümlelerde bağımsız özne bulunmaz. Fakat 1939 yılında Azerbaycan Türkçesiyle ilgili basılmış ortaokul ders kitabında öznesi *hamı* (herkes) kelimesiyle ve yüklemi fiilin gereklilik şekliyle oluşan cümleler genel özneli cümleler olarak kabul edilmiştir. *Hamı* kelimesinde (*Hamı gəldi*) ve aynı zamanda fiilin gereklilik şeklinde (*Dərs keyfiyyətini daha yüksəklərə qaldırmalı*) bir genellik mevcuttur. Fakat bu kelimelerdeki genellik kavramı onların genel özneli cümleler oluşturduğu anlamına gelmez. Genel özneli cümlelerin yüklemının kendine özgü ifade şekilleri (belirsiz gelecek zamanın ikinci tekil şahıs ve üçüncü çoğul şahısta bulunması ve fiilin emir şeklinin birinci ve ikinci tekil şahıs ekini almış olması) vardır. Fakat bu tip cümlelerde cümlenin subjesi gerçek özne şeklinde ortaya çıkmayıp mantıksal olarak genele ait sayılır (Memmedov, 1971: 355). Genel özneli cümlelerin yüklemi, III. çoğul şahısta da olabilir: *Qaranlıq yerə daş atmazlar*; *Günü günə satmazlar*. (Ata sözü) *Cücəni payızda sayarlar*. Yükleme üçüncü çoğul şahısta olan genel özneli cümlelerle belirsiz özneli cümleler

arasındaki fark, işi gerçekleştirenin bir veya bir grup belirsiz şahsa değil, herkese, bütün şahıslara ait sayılmasıdır. *Onu ezamiyyətə göndərdilər* (Belirsiz özneli cümle); *Pilləkani pillə-pillə qalxarlar* (Genel özneli cümle) (Geribli, 2009: 305). Zülfügarlı'ya göre genel özneli cümleler yüklemi ikinci şahsın çoğulundan başka bütün (tekil ve çoğul) şahıslarla kullanılabilir; fakat ifade edilen düşünce belli bir şahsa ait olmayıp genellikle bütün şahısları ilgilendirir. *Yeməyənin payını yeyərlər* (Ata sözü); *Adam ayağını yorğanına görə uzadar* (Ata sözü); *İşləməyə nə tənbel deyərlər* (Ata sözü) (2009: 261).

ÖZNESİZ CÜMLE (ŞƏXSİZ CÜMLƏ)

Azerbaycan Türkçesinde öznesiz cümle için *şəxssiz cümlə* terimi kullanılır. Öznesiz cümlelerde özne bulunmaz ve tasavvur edilmez. Öznesiz cümle denildiği zaman bazen bu tip cümlelerde şahsın bulunmadığı ve yalnız nesnenin bulunduğu anlaşılır. Azerbaycan Türkçesinde öznesiz cümle için kullanılan *şəxssiz cümlə* terimi, sembolik bir terimdir, öznesiz cümlelerin bir kısmına bu şekilde isim verilir. Öznesiz cümle olarak gösterilen "*Mənə soyuqdur.*" cümlesi tereddüte yol açan cümleler sırasına dâhil edilir. Bu cümlede *mənə* kelimesi şahıs olarak kabul edilip şahıssız teriminin sembolik olduğu ve cümlede öznenin eksik olduğu kanısına varılmamıştır. Belirtmek gerekir ki şahıssız cümleler de öznesiz cümlelerin bir türüdür (Abdullayev vd., 2007: 236): *Ömründən ancak iyirmi iki il keçmişdi.* (A.K.); *Lakin, eyni zamanda uşaq kimi şən və sadədil idi.* (S.D.)

Memmedov'a göre öznesiz cümlelerin ne belli gramatikal öznesi olur ne de subje şeklinde tasavvur edilebilir: *Həsənlə sözləşdikləri vaxtdan yarım saata qədər keçmişdi; Klubda müəllimlərin yığıncağı idi; Səhərdir.* Azerbaycan Türkçesinde öznesiz cümlelerin bir kısmı isimlere *-dir* eki ve ek fiilin *idi, imiş* şekillerinin getirilmesiyle de oluşur: *Payızın ortaları idi. Mart ayının on biri idi* (Memmedov, 1971: 355-356). Cavadov, Azerbaycan Türkçesinde öznesiz cümleyle ilgili çalışmalara araştırmalarında geniş yer vermiştir⁴.

Öznesiz cümleyi ayırt etmek için öncelikle gramatikal özneyle subje arasındaki ilişkiyi belirlemek gerekir. Subje mantıksal, özne ise gramatikal düzeydir. Mantıksal subje denildiği zaman, hakkında konuşulan eşya, olay düşünülür. Cümlede anlatılan iş, olay ise her zaman özne durumunda bulunmaz. Öznenin cümlede hakkında anlatılan iş, eşya, olay olmasının yanı sıra yalın hâlde olması önemli kuraldır. Fakat bu kural subjeye ait sayılamaz. *Mənə soyuqdur* cümlesinde subje *mənə* kelimesidir. Cümlede hakkında konuşulan nesne de *mənə*'dir. Fakat *Mənə soyuqdur* cümlesinde *mənə* özne değildir. Diğer yandan yargıdaki subje, varlıkların ve nesnelerin bütün özelliklerini içerir. Cümlede gramatikal öznenin alanında ise bu özellikler yer almaz. Öznesiz cümlelerde ne subjeye ne de objeye ifade edilen özne bulunur. *Gülşən işə ciddi girişdi. Siz dediyiniz yerə getdim.* Bu cümlelerde hem işi gerçekleştiren, hem de gramatikal özne

⁴ Bkz. Cavadov M. E. (1957). "*Müasir Azərbaycan Dilinde Şəxssiz Cümlələr*" (birinci meqale), Dilçilik Mecmuesi, X cild, s.129-145.

Cavadov M. E. (1960). "*Azerbaycan Dilinde Şəxssiz Cümlələr*" (ikinci meqale), Dilçilik Mecmuesi, XIV cild, s. 92-105.

Cavadov M. E. (1959). "*Şəxssiz Cümlələr*", Azərbaycan Dilinin Grammatikası, II hissə (Sintaksis), Bakı: Azərbaycan EA Neşriyyatı.

Cavadov M. E. (1955). *Müasir Azərbaycan Dilinde Şəxssiz Cümlələr* (nam.dissertasiyası), Bakı.

Djavodov M. E. (1958). "*O Bezličnih Predlojeniyah v Sovremennom Azerbaydjanskom Yazıke*", V sb: Voprosi Sostavleniya Opisatelnih Grammatik Yazıkov Narodov SSSR. Ufa, s. 33-37.

bulunmaktadır. Cümlenin yüklemi, etken çatıdan edilgen çatıya dönüştüğünde cümle yapısı değişir. *İşə ciddi girişildi. Siz dediyiniz yerə gedildi.* Bu cümlelerde ise işi gerçekleştiren belli olmadığı gibi özne de bulunmaz. Cümle içinde şeklen bulunmayan özneyi çeşitli gramer göstericileriyle belirtmek de mümkün değildir. Demek ki bu tip cümleler öznesizdir (Cavadov vd.,1963: 49-50). Karabulut, kurallı ve düzgün kurulan her cümlede muhakkak bir öznenin bulunduğunu açıklar. Ayrıca *yüzey yapıda*⁵ özneyi düşüren veya öznesi gizli olan cümlelerde *derin yapı*⁶, mutlaka özneyi açığa çıkarır (Karabulut, 2011: 105). Üstünova'ya göre yüzey yapıdaki boşlukların doldurulması, derin yapıdaki unsurların ortaya çıkarılmasıyla, yani eksiltelerin giderilmesiyle mümkün olur (2014: 56). Geribli'ye göre öznesiz cümlelerin yüklemi isim veya fiil olur. Yüklemi isim olan öznesiz cümleler isimlerle, bazı zarflar ve kelime gruplarıyla ifade edilir: *Gözəl bir yaz günü idi. Daha gecdir. Səssizlikdir* (2009: 303). Zülfügarlı'ya göre öznesiz cümleler öznesi olmayan veya tasavvur edilmeyen cümlelerdir. Genel özneli ve belirsiz özneli cümlelerde işi gerçekleştiren genel ve belirsiz şekilde kendini gösterse de öznesiz cümlelerde işi gerçekleştiren genellikle bulunmaz ve onu cümleye dâhil etmek de mümkün değildir: *Payızın ilk günləri idi. Günortaya az qalmışdı* (2009: 263). Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde öznesiz cümlelerde yüklem iki kez tekrar edilmez. *Binanın elektrikləri ve suları kəsildi* şeklinde kullanılır. Bu tip cümleler diyalog şeklindeki konuşmalarda da çok kullanılır: *-Qızım, nə yaman bürünübəsən, lap qarıya oxşayırsan? -Soyuqdur* (Şıxlı).

Öznesiz cümle hakkında Gagavuz dilcisi Pokrovskaya, öznesiz cümlelerin ikili karaktere sahip olduğunu ileri sürer. Yani bu tip cümleler hem tek içerikli hem de çift içerikli cümlelerdir. Pokrovskaya, Gagavuz Türkçesindeki "*Suuktu.*" cümlesini çift içerikli olarak kabul eder. Azerbaycan Türkçesinde "*Soyuqdur.*" tipli cümleler tek içerikli olup öznesizdir. Öznesiz tek içerikli cümlelerde yüklem yüklem belirleyicileriyle kullanılması en çok Çağdaş Azerbaycan Türkçesi için karakteristiktir. Bu belirleyicilerin Azerbaycan Türkçesinin söz dizimsel yapısındaki bileşimliliğin diğer Oğuz grubuna ait lehçelere kıyasla daha güçlü olmasıyla ilgilidir. Diğer Oğuz grubu Türk lehçeleriyle kıyaslanınca Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde yüklemi, isim soylu öznesiz cümlenin yüklem belirleyicisi gibi *-dır* morfolojik göstericili öznesiz cümlelerin geniş şekilde kullanıldığı görülebilir: *Bahar fəslidir. Payız gələndə qaranquşların bayramıdır* (Veliyev, 2005: 159).

Bazı dilciler öznesiz cümlelerin fiilin edilgen çatısıyla oluştuğunu ileri sürer. Budagova'ya göre öznesiz cümlenin yüklemi, çoğu zaman fiilin edilgen çatısıyla ifade edilir. Fakat Budagova, Azerbaycan Türkçesinde ve diğer Türk yazı dillerinde öznesiz fiillerin olduğunu inkâr ederek Rus, Alman dillerinde öznesiz cümlelerin yüklemi özellikle öznesiz fiillerden oluşsa da Türk yazı dillerinde bu fiillerin mevcut olmadığını açıklar. Meçhullük ve şahıssızlık kavramları farklıdır. Çünkü yüklemi edilgen fiillerle ifade olunan cümlelerde işin kim tarafından gerçekleştirildiği bilinmese de bu tip cümlelerin gramatikal öznesi bulunur. *Məktub yazıldı* cümlesinin gramatikal öznesi *məktub* kelimesidir. Demek ki *Məktub yazıldı* özneli cümledir. Buna karşılık *Sənin verdiyin ərizəyə baxıldı* öznesiz cümlesinde ise ne gramatikal özne ne de özneyi tasavvur etmek için herhangi bir gösterici vardır (Memmedov, 1971: 357).

⁵ Yüzey yapı, bir cümlenin bütün söz dizimsel öğeleri getirildikten sonra ortaya çıkan kurucu yapısını oluşturan ses-biçim düzeyidir (Karaağaç, 2013: 879).

⁶ Derin yapı, dili kullanan bireyin söylemek istediğini açığa çıkaran anlam ve mantık düzeyidir (Karaağaç, 2013: 269).

Azerbaycan Türkçesinde öznesiz cümleler şahıssız fiillerle de oluşur: *İclasda sizin məsələniyə baxılacaq; Sabah muzeyə gediləcək; O məsələyə hələ baxılmayıb.*

Şahıssızlık kavramı ifade eden diğer fiillerle de öznesiz cümle kurulur.

Fiilin gereklilik kipiyle öznesiz cümle oluşur: *Bunu nə ilə izah etməli, bu adamı necə tanımalı* (M.İbrahimov) (Abdullayev vd., 2007: 237).

Şireliyev-Hüseynov, öznesi görünürde olmayan ve üçüncü şahıs çekimindeki yüklem gereklilik eki *-malı, -meli* getirilerek kurulan cümleleri genel özneli cümleler olarak gösterir (1959:123). “*Azerbaycan Dilinin Sintaksisine Dair Tedgigler*” kitabında ise yüklemi fiilin gereklilik kipiyle kurulan cümlelerin öznesiz cümle olarak kabul edilmesi gerektiğine yer verilmiştir. Bu tip cümlelerde genellik gramatik yapıdan daha çok anlamsal yapıda ortaya çıkar.

Sadıkova, cümledeki öznesizlik durumunu öznesiz cümlenin esas özelliği olarak sayar. Ayrıca edilgen yapıli cümleleri de öznesiz cümle olarak kabul eder: *Məktub yazıldı; Taxıl biçildi*. Yüklemi geçişli fiillerden oluşan bu cümlelerde *məktub* ve *taxıl* özneleri aslında obje olup daha sonra subjenin yerine kullanıldığı için öznenin yerini tutmuştur. Objeyle oluşan özneler subjenin anlamını tamamen ifade edemediğinden şahıssızlık durumu oraya çıkmıştır (Cavadov vd., 1963:14-16).

Bazı edilgen çatıdaki fiiller yüklem görevinde kullanıldığında şahıssızlık anlamı taşır:

Dünən bu məsələdən az danışıldı; Məktəbdən xaric edilməsinə qərar verildi.

Yüklemi mastarla oluşan ve zorunluluk bildiren öznesiz cümleler: *Bir az səbr etmək; Bu qan ağlayanlara kimdən cavab gözləmək?*

Getmək, gəlmək gibi etken fiillerle oluşan kelime birleşmeleri öznesiz cümlenin yüklemi olur: *zəhləm gedir; yazığım gəlir; xoşum gəlir* (*xoşuma gəlir* yapısıyla kullanılırsa öznenin kullanımını gerektirir); *xoşum gəlmir; xoşu gəlmir; acığım gəlir*. *Gəlmək* kelimesinin geçişli şeklinden biriyle ondan önce kullanılan *elə* veya *belə* kelimeleri yönelme hâlinde olan bir şahıs zamiriyle veya isimle birleşerek *mənə elə gəlir* tipli öznesiz cümle oluşturur: *Mənə elə gəlir ki, sabah hava yaxşı olar.*

Azerbaycan Türkçesinde *qalmaq, keçmək* gibi etken fiillerle öznesiz cümle kurulur: *Gecədən xeyli keçmişdi*. Yüklem yerine mastar ve olar (olmaz), mastar ve gerek (lazımdır) kelimelerinin kullanılmasıyla da öznesiz cümleler oluşturulabilir: *Ağzı ayrını boynunun ardından tanımaq olar* (Ata sözü); *Eyni qəribə təbəddülatı Ciminin də çöhrəsində görmək olardı* (İ.Efendiyev) (Abdullayev vd., 2007: 237-238). Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak *keçmək* fiiliyle oluşan öznesiz cümleler diğer Oğuz Grubu Türk lehçelerinde görülmez. Fakat *gəlmək, qalmaq* fiilleriyle oluşan öznesiz cümleler ise her dört lehçede (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi) işlek şekilde kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde *gelme* fiili öznesiz cümlenin yüklemi olabilir. *Az geldi bana; Qüüjüme qeldi* (Veliyev, 2005: 161).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarihsel süreç içinde Azerbaycan Türkçesi, söz dizimsel özellikleri bakımından birçok gelişme süreci geçirmiştir. Çeşitli yöntemler izlenerek cümlenin türleri, ögeler ve kelime grupları geliştirilmiştir. Bunun yanı sıra söz dizimsel ögeler için yeni terimler oluşturulmuştur. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde cümle, yapısına göre iki türdür: Basit yapı ve birleşik yapı cümleler. Çalışmada özellikle basit cümlenin tek içerikli yapısal-mantıksal tipleri ele alınıp incelenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde tek içerikli basit cümleler kendi içinde ikiye ayrılır: Yüklemle şekillenen tek içerikli cümleler; özneyle şekillenen tek içerikli cümleler. Belirli özneli cümleler, belirsiz özneli cümleler, genel özneli cümleler ve öznesiz cümleler basit cümlenin yükleme göre şekillenen yapısal-mantıksal tipleridir. Çoğunlukla Azerbaycan Türkçesinin gramer ve ders kitaplarında öznesiz cümle ayrı bir başlık altında gösterilir. Kimi Azerbaycan dalcileri belirli özneli, belirsiz özneli, genel özneli cümleleri şahıslı (özneli) cümleler başlığı altında göstermiştir. Basit yapı yükleme göre şekillenen tek içerikli cümlelerin farklı yapısal-mantıksal özellikleri bulunsada hepsinin ortak özelliği yükleme oluşmasıdır. Yükleme oluşan tek içerikli cümlelerde yardımcı ögeler de bulunabilir. Yükleme göre şekillenen yapısal-mantıksal tipler arasında belirsiz özneli cümleler Azerbaycan Türkçesinde diğer yapısal-mantıksal tiplere göre daha geniş kullanılmaktadır. Sonuç olarak, öncelikle Azerbaycan Türkçesinde yükleme şekillenen tek içerikli cümlelerle ilgili yapılan çeşitli sınıflandırmaların ve kullanılan farklı terimlerin mevcut olduğu görülmektedir. Yapılan sınıflandırmalar ve terimlerle ilgili çeşitli değerlendirmeler, bu konuda henüz ortak fikre varılmadığını gösterir. Özellikle tek içerikli cümlelerin yükleme göre şekillenen tipleri için kullanılan başlıklarda ve cümlede şeklen bulunmayan veya söylenilmesi istenmeyen, saklı tutulan özne için şahıs veya özne teriminin hangisinin kullanılacağı hususunda dalciler tarafından yapılan tartışmalara rağmen ortak sonuca henüz daha varılmadığı görülmektedir. Genel eğilim ise yükleme göre şekillenen tek içerikli cümlelerden bahsederken görünürde olmayan, belirsizlik, genellik ifade eden mantıksal subje için şahıs teriminin kullanılmasıdır. Dilciliğe ait yapılan son çalışmalara dayanarak Azerbaycan Türkçesinde kullanılan tek içerikli cümlelerin 1. Belirsiz özneli cümle; 2. Genel özneli cümle; 3. Öznesiz cümle; 4. Adlık cümle; 5. Söz- cümle olmak üzere beş türü gösterilmiştir.

KAYNAKÇA VE TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI

ABDULLAYEV, Elövset vd. (2007). *Müasir Azerbaycan Dili*, Bakı: Şerg- Qerb.

ABİD, Sebine (2014). “*Dede Korkut Destanında Basit Cümlenin Yapısı ve Yapısal-Mantıksal Türleri*”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5, s.29-42.

ADİLOV, Musa (1989). *İzahlı Dilçilik Terimleri Sorğu Lüğeti*, Bakı: Maarif Neşriyyatı.

A.K: AHUNDZADE, Feteli Mirze (2016). *Seçilmiş Eserleri, Aldanmış Kevakib*, Bakı: Kitab Klubu.

AKERSON ERKMAN, Fatma (2000). *Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual.

BASKAKOV, A. N. (1984). *Predlojenie v Sovremennom Turetskom Yazıke*, Moskva: Akademiya Nauk.

- BEYDİLİ, Celal (2004). *Atalar sözü*, Bakı: Önder Neşriyyatı.
- BUDAGOVA, Zarife (1963). *Azerbaycan Dilinde Sade Cümle*, Bakı: Azerbaycan Elmler Akademiyası.
- CAFEROV, N. G. (1990). “*Cümlelerin Struktur-Semantik Tekamülü*”, Azerbaycan Dilinin Tarihi Grammatikası, Bakı: Azerbaycan Universiteti.
- CAVADOV, M. E. vd. (1963). *Azerbaycan Dilinin Sintaksisine Dair Tedgigler*, Bakı: Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyyatı.
- CAVADOV, M. E. (1957). “*Müasir Azerbaycan Dilinde Şexssiz Cümleler*” (birinci makale), Dilçilik Mecmuesi, Cilt: X, s.129-145.
- CAVADOV, M. E. (1960). “*Azerbaycan Dilinde Şexssiz Cümleler*” (ikinci megale), Dilçilik Mecmuesi, Cilt: XIV, s. 92-105.
- CAVADOV, M. E. (1959), “*Şehssiz Cümleler*”, Azerbaycan Dilinin Grammatikası, II hisse (sintaksis), Bakı: Azerbaycan EA Neşriyyatı.
- CAVADOV, M. E. (1955). *Müasir Azerbaycan Dilinde Şexssiz Cümleler* (nam.dissertasiyası), Bakı.
- DJAVADOV, M. E. (1958). “*O Bezličnih Predlojeniyah v Sovremennom Azerbaydjanskom Yazıke*”, V sb: Voprosı sostavleniya opisatelnih grammatik yazıkov narodov SSSR. Ufa, s. 33-37.
- DMİTRİYEV, Nikolay (1948). *Gramatika Başkırskogo Yazıka*, Moskva-Leningrad: EA Neşriyyatı.
- GERİBLİ, İslam (2009). *Azerbaycan Dili*, Bakı.
- Gnq: Axundov, Sani Süleyman (2014). *Seçilmiş Eserleri, Gonaglıq*, Bakı: Kitab Klubu.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İBRAHİMOV, A. (1958). *Tipı Prostogo Predlojeniya v Sovremennom Turkmenskom Yazıke* Avtoreferat Kand. Dissert, Aşkabat.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARABULUT, Ferhat (2011). *Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- KONONOV, Nikolayeviç Andrey (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva: İzdatelstvo Akademiyi Nauk.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MALOV, Sergey (1951). *Pamyatniki Drevnetyurskih Pismennosti*, Moskva: L.İzd.

AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDE BASİT CÜMLENİN YÜKLEME GÖRE ŞEKİLLENEN YAPISAL-MANTIKSAL TİPLERİ

MEHERREMOVA, R. (1962). *Azerbaycan Dilinin Tarihi Sintaksisine Dair Materiallar*, Bakı: Azerbaycan Elmler Akademiyası.

MEHMEDOĞLU, *Alâeddin* (2006). *Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir Bakış*, İstanbul: Değişim Yayınları.

MEMMEDOV, Nesir (1971). *Azerbaycan Dilçiliyinin Nezeri Esasları*, Bakı: Maarif Neşriyyatı.

ÖZMEN, Mehmet (2010). “Özne Üzerine Düşünceler”, *Türk Dili Üzerine Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

S.A.EFENDİYEV, İlyas (2015). *Seçilmiş Eserleri, Söyüdü Arx*, Bakı: Kitab Klubu.

S.D. EFENDİYEV, İlyas (2015). *Seçilmiş Eserleri, Su Deyirmanı*, Bakı: Kitab Klubu.

SEYİDOV, Yusif - ESEDOVA, Tehmine (2010), *Azerbaycan Dili (8)*, Bakı: Çaşıoğlu.

ŞİRELİYEV, M. A.- HÜSEYNOV, M. (1959). *Azerbaycan Dilinin Grammatikası*, II. hisse (Sintaksis), Bakı: Azernesr.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2014). *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz dizimi İncelemeleri*, Bursa: Sentez Yayıncılık.

VELİYEV, Sevindik (2005). *Türk Dillerinde Sade Cümle*, Bakı: Nurlan.

Yx: AHUNDOV, Sani Süleyman (2014). *Seçilmiş Eserleri, Yuxu*, Bakı: Kitab Klubu.

ZÜLFİKÂR, Hamza (2011). “Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı”, *Türk Gramerinin Sorunları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ZÜLFÜGARLI, Solmaz (2009). *Azerbaycan Dili*, Bakı: İktisad Üniversitesi Neşriyyatı.